

ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ ՀԱՅԿԱՐԱՄ
(ՀՀՀ)

**ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱԲՈՒԻ ՆԱՀԱՆՋԻ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ**

Եվրամիության անդամակցության գործընթացի պայմաններում հատկապես վերջին տարիներին նկատելի է Թուրքիայում տաբուների՝ որոշ ազգային թեմաներում հարուցված պետական արգելքների աստիճանական մահանջի միտում: Մա առնչվում է մասնավորապես քրդական խնդրին, Թուրքիայում ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների թեմային, ինչպես նաև Հայոց Եղեռնի հարցին: Թուրքական պետությունը շարունակում է մերժողական քաղաքականությունը Հայոց ցեղասպանության խնդրում, բայց գիտական շրջանակներում եւ մամուլում աստիճանաբար առավել լսելի են դառնում ազատական, օբյեկտիվ դիրքորոշումները Հայոց ցեղասպանության հարցում պետական հետապնդումները մախկինի համեմատ տեղի են տվել: «Հայկական տաբուն մահանջում է» խորագրով իր վերջին մեմագրության մեջ թուրք առցիդոզ Թաներ Աքչամը նկատում է. «Հասարակությունն ասես սկսել է հետաքրքրվել իր խնդիրներով, Հայկական հարցի շուրջ մամուլով եւ գիտական շրջանակներում անմախաղեպ ողջամտությամբ քննարկումներ են անցկացվում»¹:

Թ. Աքչամն արձանագրել է Թուրքիայում հայկական տաբուի մահանջը դեռեւս 2000թ.: Անցնող տարիների կտրվածքով եւս կարելի է արձանագրել տաբուի հետընթաց, այսինքն Թուրքիայում Հայոց Եղեռնի հարցում պետական արգելքի մահանջը ստացել է շարունակական բնույթ. ինչը վկայում է, որ գործընթացն առավել հիմնավոր է դառնում:

Թուրք աշխարհահռչակ արձակագիր Օրհան Փամուքը եւս 2005թ. նոյեմբերին հայտարարել էր, թե «վերջին շրջանում Հայկական հարցը Թուրքիայում աստիճանաբար դառնում է հասարակական բաց քննարկման առարկա»²: Նույն թեմայով ամերիկյան «Քրիսչընգ սայնս մոնիստը» հանդեսը մեջբերում է պոլսահայ «Ակոս» շաբաթաթերթի գլխավոր խմբագիր Հրանա Դինքի խոսքը. «Աստիճանաբար սկսում ենք հարցնել, թե ինչ է տեղի ունեցել հայերի հետ: Այժմ եկել է դա հասկանալու ժամանակը»³: Հրապարակախոս Յիզադ Շլեյֆերը նշում է. «Մինչեւ վերջերս

թուրքական պետությունը կարող էր ազատորեն հրապարակել պաշտոնական տեսակետը նշված հարցերի շուրջ: Բայց, ըստ դիտորդների. գերազանցապես ԵՄ ճնշումների պայմաններում իրականացվող ժողովրդավարական բարեփոխումները ավելի լայն դաշտ են ապահովում այս հարցում հասարակության համար ազատ քննարկումներ կազմակերպելու հարցում»⁴:

Տաբուի մահանջին մպաստող առաջնային գործոն է եվրահիտեզրման գործընթացում թուրքական կողմին եվրոպական տարբեր ատյաններից, հասարակական-քաղաքական, մտավորական շրջանակներից առաջադրվող ժողովրդավարացման պահանջը: Մեկ այլ իրողություն, որը եւս կարծում ենք անհրաժեշտ է կարհուրել. բուն Թուրքիայի ներսում հանուն ժողովրդավարացման, այդ շրջանագծում մաեւ հայկական տաբուի վերացման մպատակով տարվող որոշակի աշխատանքն է, որ պետական ճնշումների մասնակի թուլացման պայմանում առավել մկատելի է դարձել:

Հայոց Եղեռնի հարցում տաբուի մահանջի թերեւս ամենանշանակալի իրողություն կարող է համարվել մախտրդ տարվա սեպտեմբերի 23-24-ը Ստամբուլի «Բիլգի» համալսարանում Հայոց Եղեռնի թեմայով գիտաժողովը, որի ընթացքում արձանագրվեցին գերազանցապես օբյեկտիվ դիրքորոշումներ, իսկ Գերմանիայի Բոխում քաղաքի «Ռուիք» համալսարանի պատմության պրոֆեսոր, ազգությամբ թուրք Ֆիքրեթ Ադաները կատարվածը հստակ բնորոշեց որպես «ցեղասպանություն»⁵: Թուրքիայի ակադեմիական կյանքում այս գիտաժողովը եզակի էր իր բնույթով, սակայն դրա մասնակից արտասահմանում ինչպես մաեւ բուն Թուրքիայում բնակվող պատմաբանները ավելի վաղ եւս արտահայտվել էին Մեծ Եղեռնի վերաբերյալ: Մասնավորապես Ստամբուլի «Սաբանջը» համալսարանի պրոֆեսոր Հալիլ Բերքթայը, անդրադառնալով թուրք արձակագիր Փամուքի հայտնի հայտարարությանն այն մասին, որ «Թուրքիայում ժամանակին սպանվել են 1 միլիոն հայ եւ 30 հազար քուրդ» նշել է. «1915-1916թթ. գուցե 800 հազար հայ է սպանվել, գուցե՝ 1 միլիոն: Երբ մախկինում, որպես պատմաբան, այդ մասին հայտարարում էի, ինչպես Փամուքն այս օրերին, եւ եւս ենթարկվում էի ազգայնամուլների հարձակումներին»⁶: Իսկ «Բիլգի» համալսարանից գրականագիտության պրոֆեսոր Մուրաթ Բելգեն հարցազրույցներից մեկում նշել էր, որ «1915թ. տեղի ունեցածը համահունչ է ՄԱԿ-ի ցեղասպանության մասին կոմվենցիային»⁷:

Անմախաղեպ կարելի է համարել Թուրքիայի մարդու իրավունքների պաշտպանության կազմակերպության հայտարարությունը 2005թ. ապրիլի 24-ին: «90 տարի առաջ այս օրը Օսմանյան կայսրության վերջին ժամանակաշրջանի երիտթուրքական կառավարությունը Ստամբուլում լայնածավալ ձերբակալություններ սկսեց: Ձերբակալվածները Գլխա-

վոր շտաբի կամ նախարարությունների տեղեկատվական կայքերում բնորոշվում են որպես «հայ կոմիտաջիներ»։ Մինչդեռ նրանց զգալի մասը հայ հասարակության ընտրյալ մտավորականներն էին՝ պատգամավորներ, գրողներ, բանաստեղծներ, երաժիշտ, արվեստագետ, բժիշկ, փաստաբան։ Մենք որպես մարդու իրավունքների պաշտպաններ պահանջում ենք հրաժարվել ֆաշիստական արշավներից, «ցեղասպանություն» բառի շուրջ առկա հակաժողովրդավարական օրենսդիր սահմանափակումներից, Քրեական օրենսգրքի 305-րդ հոդվածի Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ մասից, որը խոչընդոտում է պատմության հետ առերեսումը», ասված էր տեքստում⁹։ Հայտարարությանը սատարել էր գերազանցապես Թուրքիայի քրդերից բաղկացած «Դեմոկրատ ժողովրդի» կուսակցությունը։ Նշված կառույցը զգալի տեղ ունի երկրի արեւելյան շրջանների տեղական ինքնակառավարման մարմիններում։ Կարելի է որոշակի վերապահումով ասել, որ հանրապետական Թուրքիայի պատմության մեջ առաջին անգամ Հայոց ցեղասպանության փաստը ստացավ նաեւ քաղաքական օբյեկտիվ գնահատական։

Հայկական տաբուի նահանջի գործում կարծում ենք կարելու են նաեւ երկրի լրատվամիջոցներում ժամանակ առ ժամանակ լույս տեսնող ազատական հոդվածները։ Այս իմաստով զգալի աշխատանք է տանում «Ռադիկալ» օրաթերթը։ Այստեղ են հոդվածներ հրապարակում Մուրադ Բելգեն. էրոլ Զաքըրջըօղլուն, Իսմեթ Բերքանը, որ նաեւ «Ռադիկալ» օրաթերթի խմբագիրն է։

Հայտնի է, որ Թուրքիայում դատական կարգով հետապնդվում էին 5 լրագրողներ վերոնշյալ «Բիլգի» համալսարանի գիտաժողովի հանդես բորքական պետական դիրքորոշումը քննադատելու պատճառով։ Պետք է նշել, որ 5 լրագրողներից 4-ն աշխատում են «Ռադիկալ» օրաթերթում։ 2006թ. փետրվարի 12-ից սկսած՝ թերթը հրատարակեց «91 ամյա առեղծվածը. Հայկական հարց» խորագրով Մեծ Եղեռնի վերաբերյալ թեր եւ դեմ տեսակետներ արտահայտող հարցազրույցների շարք։ Ընդհանուր թվով 7 հրապարակումների 14 հարցազրույցներից 11-ում, «ցեղասպանություն» բառերի ուղղակի կիրառումից խուսափելու հետ մեկտեղ, ներկայացվեց Հայոց Եղեռնը հաստատող տեսակետ (Հսկիլ Բերքբայ, Հրամոտ Դինք, Էրդողան Այդըն, Բասքըն Օրան, Մասիս Զյուրքչյուզիլ, Այհան Աքթար, Այշե Հյուր, Թաներ Աքչամ, Դիլեք Չափքչըօղլու, Օսման Զյաքեր, Ֆուաթ Դյունդար) եւ միայն 2-ը՝ դեմ (Յուսուֆ Հալաչօղլու, Թուրքբայա Աթաօլ), իսկ կարսեցի Ֆաիք Բուլութը միջանկյալ դիրք զբաղեցրեց⁹։

Հոդվածաշարում նաեւ պոլսահայ համայնքի ներկայացուցիչները արծարծում էին իրենց հիմնախնդիրների մասին, մասնավորապես պոլսահայ Լեդա Մերմերը պատմում է, որ մորական կողմը լինելով հայ, ընկույն էլ է իսլամը եւ թաքցնում է իրական ծագումը¹⁰։

«Ռադիկալի» հոդվածաշարը որոշ չափով կրկնում էր 2005թ. Մեծ Եղեռնի տարեկիցի օրերին «Հյուրիներ» քերթում լրագրող Սեֆա Զափլանի հրատարակած «Ինչ է տեղի ունեցել 1915թ.» շարքի մոտեցումը, որը եւս օբյեկտիվ դիրքորոշմամբ պատմաբաններին զուգահեռ ներկայացնում էր մեթոդական կեղծ դիրքորոշումները, սակայն այստեղ լրագրողը հիմնականում պահպանել էր կողմերի միջեւ «հավասարակշռությունը»: Սակայն նկատելի է մաեւ, որ լրագրողն առավելապես համակարծիք է օբյեկտիվ կողմին: Սեֆա Զափլանն ավելի ուշ առանձին գրքով տպագրեց իր հոդվածաշարը, որում մաեւ տեղադրեց Թալեաթի հեռագիրը Դիարբեքի ճանապարհատեղի հայերի ջարդը շարունակելու վերաբերյալ¹¹:

Կա տեսակետ, որ Անկարան իրականացնում է մակերեսային, «կոսմետիկ» բարեփոխումներ՝ եվրոպական «տեսուչների» մոտ ժողովրդավարացման պատրանք ստեղծելու համար: «Եթե անգամ Թուրքիան խոսքի ազատության ուղղությամբ որոշ բարեփոխումներ կատարել է, դա ոչ թե համոզմունքներից է, այլ ասես շոտ է», հայտարարել է արձակագիր Օրհան Փամուքը¹²:

Հայկական տաբուի մահացի գործում պետք է կարեւորել մաեւ պատմական իրականությունն արտացոլող գրքերի հրապարակումը Թուրքիայում: Նշված ոլորտում զգալի աշխատանք է տարել «Բելգե» հրատարակչությունը: «Թուրքիայում ամենակարեւոր տաբուներից մեկը համարում ենք 1915թ. հայերի դեմ իրականացված ցեղասպանությունը: ...Պետությունները չպետք է խուսափեն իրենց պատմությունը քննարկելուց եւ նրա հետ առերեսումից: Իվ Թեռնունի եւ Վահագն Դադրյանի գրքերը տպագրել ենք հենց այս գիտակցությամբ», - նշել է թուրքական «Բելգե» հրատարակչատան ղեկավարներից Այշե Նուր Զարաբուլուն¹³: 1977թ. հիմնված «Բելգեն» լույս է ընծայել Մեծ Եղեռնի վերաբերյալ պատմական իրականությունը ներկայացնող տասնյակից ավելի գրքեր, որոնց թվում Ֆ. Վերֆելի «Մուսա Լեռան 40 օրը», Ավետիս Ահարոնյանի «Ֆիդայիները», Վահագն Դադրյանի «Հայոց ցեղասպանության գործում կառույցների դերը» հոդվածների ժողովածուն, Առնոլդ Թոյնբրի, հայ պատմաբան Արսեն Ավագյանի, իրավապաշտպան Եղա Օզջանի աշխատությունները:

Թուրքական «Փերի» հրատարակչատունը 2004թ. լույս է ընծայել Անդրանիկ Չելեպյանի «Անդրանիկ փաշա» գիրքը: Հատկանշական է, որ Չելեպյանի գիրքը լույս էր տեսել Բեյրութում 1986թ., Հայաստանում տպագրվել 4 տարի անց՝ 1990թ.՝ այս դեպքում արդեն խորհրդային համակարգի հարուցած արգելքների պատճառով: Արժանահիշատակ է մաեւ վերջին տարիներին պատմաբան Թաներ Աքչամի գրքերի հրատարակումն ու վերահրատարակումը Թուրքիայում, Ատոմ Էգոյանի «Արարատի» ցուցադրությունը «Կանալ Թյուրք» հեռուստաալիքով ապրիլի 13-ին: «Եւս մեկ հայկական տաբու վերացվեց» հոդվածում հրապարա-

կախոս Մ. Ալի Բիրանդը նշում էր, որ համարձակ մոտեցումի համար հեռուստաալիքի ղեկավարին պետք է շնորհավորել¹⁴:

Պետք է նաեւ նշել, որ առկա դրությամբ պաշտոնական Անկաբան շարունակում է մերժողական քաղաքականությունը: Թուրքիայի պատմության ինստիտուտի Յուսուֆ Հալաչօղլուի գլխավորությամբ իրականացնում է համապատասխան կեղծ գիտական եւ քարոզչական աշխատանք: Իր վերջին հարցազրույցներում Հալաչօղլուն կրկին վերահաստատել էր դիրքորոշումը: Պնդելով, թե ջարդի ենթարկվածների թիվը սահմանափակվել է մի քանի հազարով, ինչը պատահական միջադեպերի արդյունք է եղել՝ նա շարունակում է. «Տեղեկանալով այս մասին՝ Թալեաթը միջոցառումներ ձեռնարկելու համար հեռագիրը հեռագրի հետեւից էր ուղարկում: Ցեղասպանությունը հրահանգողը դա կանե՞ր»¹⁵: Գերազանցապես մերժողական ուղղվածություն ունեւր նաեւ Ստամբուլի համալսարանում տեղի ունեցած վերջին գիտաժողովը¹⁶:

Սակայն զարգացնելով Թաներ Աքչամի միտքը՝ կարելի է արձանագրել, որ հայկական տաբուի ոլորտում ընթանում է յուրատեսակ «ձնհալ»: Միանգամայն տրամաբանական համարելով, որ սա արվում է գերազանցապես հանուն ԵՄ անդամության գործընթացի՝ կարելի է արձանագրել, որ Եղեմնի հարցում հասարակության տեղեկացվածության մակարդակն աճում է, ինչը կարելի է նաեւ աստիճանական կարգով «ներքին ճնշում» ձեւավորելու եւ թուրքական պաշտոնական ղեկավարությանը սեփական անցյալի հետ «առերեսման» մղելու համար:

HAYKARAM NAHAPETYAN
(Public TV Company of Armenia)

THE PROCESS OF REMOVAL OF ARMENIAN TABOO IN TURKEY

During the recent years the Armenian Genocide issue has been discussed in Turkey more freely than in previous years and decades. The steps forward are conducted mostly due to the pressures by Western and especially European circles against Turkey. They demand that Turkish authorities create better conditions for discussing the Genocide question and accept the historical reality. Under these circumstances Ankara started suggesting some liberal viewpoints concerning the Armenian issue in the recent years. Many Turkish human rights activists, liberal-minded intellectuals, journalists, as well as political dissidents are contributing to the process of creating better atmosphere for discussing the realities of 1915 Genocide. On 24 April of 2005, the Human Rights Organization of Turkey issued a proclamation condemning Turkey's official position over Genocide issue and blaming the authorities for failing "to come face to face with their own history". Several books describing the historical reality of Genocide have been published mostly by "Belge" publishing house in Istanbul. The Conference held on 24-25 September 2005 in "Bilgi" University of Istanbul may also be considered as a step forward. Writer Orhan

Pamuk believes that Ankara is conducting a "make up" rather than reforms. In any case, year after year Turkish society is getting more and more informed about the Armenian Genocide issue.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Taner Akçam, Ermeni Tabusu Aralanırken, İstanbul, Su yayınları, 2000 s. 9.
2. Pamuk: Ermeni sorunu artık tabu değil, www.ntvmsnbc.com, 29.11.2005.
3. Yigal Schleifer, Armenian Taboo Removes, The Christian Science Monitor, 17.03.2005.
4. Նույն տեղում:
5. «Արմենպրես» լրատվական գործակալություն, www.armenpress.am, 25.09.2005.
6. Orhan Pamuk Üzerine, Vatan gazetesi, 11.02.2005.
7. Umarım 100'üncü yıl İstanbul'da anırız, Milliyet, 01.05.2006.
8. Ermeni halkının acısına saygı göstermelidir, Radikal, 26.04.2005.
9. Ertuğrul Mavioglu, 91 yıllık duğum. Ermeni Sorunu, Radikal, 12-18. 02.2006.
10. Soykırım mı, değil mi?, Radikal, 12.02.2006.
11. Sefa Kaplam, 1915'te ne oldu? İstanbul, Hürriyet yayınları, 2005.
12. Pamuk: Reformlar kozmetik, Radikal, 11.12.2005.
13. Ayşe Nur Zarakolu Yazma ve Yayınlama Özgürlüğü İcin...", s. 58, Belge Yayınları, İstanbul, 2002.
14. Yeni bir Ermeni tabusu yıkıldı, Milliyet, 14.04.2006.
15. Bu telgrafın neresinde Soykırımı emri var?, Vatan, 13.03.2006.
16. Գիտաժողովի մասնակիցների ամբողջական ցանկը տես՝ [http://www.hvetert.com/dosva/ PROGRAM13THMARCH.xls](http://www.hvetert.com/dosva/PROGRAM13THMARCH.xls)